

Токтобаева Э.М.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ АЯЛДАРДЫН УКУКТАРЫНЫН
КАЛЫПТАНУУ ЭВОЛЮЦИЯСЫ**

Токтобаева Э.М.

**ЭВОЛЮЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВ ЖЕНЩИН
В КЫРГЫЗСТАНЕ**

E.M. Toktobaeva

**THE EVOLUTION FORMATIONS OF WOMEN'S
RIGHTS IN KYRGYZSTAN**

УДК: 341/347.62 (575.2)

Бул илимий макалада Кыргызстандагы аялдардын укуктарынын калыптануу эволюциясы тарыхый-укуктук аспектиде каралган. Ошондой эле калыптануу генезиси, тарыхый процесстердин тийгизген таасири жана адам укуктары менен эркиндиктери контекстинде каралган.

Негизги сөздөр: Конституция, суверенитет, декларация, адам укуктары, адат укугу, аялдардын укугу.

В этой научной статье эволюционное формирование прав женщин в Кыргызстане рассмотрен с историко-правового аспекта. А также генезис его формирования рассмотрен в контексте влияния исторических процессов и прав и свобод человека.

Ключевые слова: Конституция, суверенитет, декларация, права человека, обычное право, права женщин.

In this scientific article the evolutionary formation of women's rights in Kyrgyzstan is considered from historical and legal aspect. The Genesis of its formation is considered in the context of the influence of historical processes and human rights and freedoms.

Key words: Constitution, sovereignty, declaration, human rights, customary law, women's rights.

Совет мезгилинен кийин көптөгөн анын курамына кирген мамлекеттер өз алдынча эгемендүүлүккө жетүү менен өз көз карандысыздыктарын жарыялап, улуттук мыйзам актыларын калыптандырууга жол алды. Айта кетүү орундуу, ошол мезгилден баштап окумуштуу теоретиктердин алдында чоң милдеттер пайда болду, атап айтканда өз алдынча мамлекеттин негизги мыйзамын Конституциясын кабыл алуу, аны менен кошо бүтүндөй улуттук укуктук тутумду калыптандыруу зарылчылыгы келип чыкты.

Кыргызстандын 1990-жылы эгемендүүлүк алышы [1] коомдук турмуштун бардык чөйрөсүндө олуттуу өзгөрүүлөрдү алып келди. Эгемендүүлүк жөнүндө Декларация Кыргызстан элинин эркин чагылдырып, өз алдынча мамлекет катары түтүн булатууга жол ачты.

Укуктуу демократиялык коомду курууга багыт алган жаш мамлекетибиз, мамлекеттик түзүлүш формасын, башкаруу формасын, саясий режимин аныктоо менен өзүн демократияга карай жол алган мамлекет катары жарыялады.

Социалдык-экономикалык жана саясий чөйрөдө олуттуу реформалар башталып, алардын түпкүрүн ченемдик-укуктук камсыз кылуу түзөөрү обьективдүү зарылчылык катары келип чыкты.

Адам укуктары жана эркиндиктери категориялары приоритеттүү багыт катары тандап алынып, аны ар тараптуу жөнгө салуу, камсыз кылуу, ишке ашыруу механизмдерин иштеп чыгуу Конституциянын түздөн-түз иштешине, алардын ишке ашырылышына камсыз кылары юридикалык илимдин омоктуу көйгөйлөрүн жаратып, илимий коомчулуктун көңүлүн бурууга мажбурлады.

Адам укуктарын жана эркиндиктерин камсыз кылбай туруп, демократиялык коомду куруу мүмкүн эместиги ачыкка чыга келди.

Укуктуу мамлекетти куруу алдыңкы дүйнөлүк практиканы эске алуу менен гана чектелбестен, көп жылдар бою калыптанган эл аралык укуктук нормаларга да көңүл бөлүү зарылчылыгын далилдеди.

Укуктуу демократиялык коомдо адам укуктары жана эркиндиктери алдыңкы мааниге ээ. Укук менен жөнгө салынган бардык мамилелер чөйрөсүндө адам жана жаран тийиштүү укуктун субъектиси катары чыга келет.

Адам укуктарынын жана эркиндиктеринин калыптанышына XVIII-XIX кылымдардагы Улуу Француз буржуазиялык революциясы үрөн сепкен десек жаңылышпайбыз. Анткени эң алкачкылардан болуп «адам укугу» түшүнүгү калыптанып ал ченемдик берилген. 1789-жылдагы адамдын жана жарандардын укуктарынын Декларациясында өз ордун тапты.

Адам укуктарынын жана эркиндиктеринин жаралышы мыйзам алдында бардык адамдардын теңдигин жарыялоо менен бирдикте, көптөгөн жылдар бою өкүм сүргөн эркектердин доминанттык абалында ажырым пайда болуу менен аялдардын да эркектер менен бирдей укукка ээ экендиги келип чыкты.

Аялдардын укуктарынын басмырланышы тээ байыркы мезгилде пайда болуп, андан бери уланып келе жаткандыгын бир канча тарыхый булактарда көрсө болот.

Мисалы, тээ байыркы демократиялык аймакта, андан кийин Рим республикасы адамзат жашоосунун башкача эрежелерин коомдогу толук кандуу, алардын мүчөлөрүнүн теңдүүлүгүнө жана эркиндигине иштеп чыгуучу талаа катары калыптанган, бирок алардын катарына кулдар, бөтөн жерден келгендер, аялдар таандык болушкан эмес [2, 57-6.].

Көптөгөн жылдар бою аялдардын укуктары жана эркиндиктери төмөн абалда болуп, кээ бир патриархалдык түзүлүштөрдө буюм катары таанылып, сатууга, белекке берүүгө жол берилген. Мындай жагдайларды көптөгөн документалдык тарыхый документтер күбөлөндүрөт, мындай документтердин бири катары кыргыздардын адат укугун айтууга болот.

Адат укугунун өкүм сүрүшү кыргыз коомундагы патриархалдык феодалдык түзүлүш менен диалектикалык байланышта.

Кыргызстандын Россия империясынын курамына киргенге чейин бийлик жергиликтүү феодалдык төбөлдөргө «манаптарга», «бийлерге» таандык болуп, алар жайыттарды бөлүштүрүү менен, салыктарды чогултуп, сот адилеттигин жүргүзүү менен бирдикте кыргыздардын адат укугунун калыптанышына, анын ичинде аялдардын укуктарынын калыптанышына чоң таасир беришкен [3, 75-80-бб.].

Коомдук турмуштун патриархалдык нугу аялдардын укуктарын кемсинткен. Сөздү укпаган кыздарды өлтүрүүгө жол берилип, ал укукка дал келүүчү катары каралган.

Адат укугунда эркек жынысындагы адам менен аялды өлтүргөндүгү үчүн жоопкерчиликте айырмачылык болгон. Аялды өлтүргөндүгү үчүн 150 баш жандык кун талап кылынган, башкача айтканда эркек адамды өлтүргөндөгү кундун жарымы. Кээ бир учурларда аялдар белекке берилген. Өз ара касташкан уруулар жарашкандыгына байланыштуу бири-бирине аттарды жана кыздарды белекке беришкен.

Ошол эле убакта айта кетүү орундуу, кош бойлуу аялдардын укуктары бир канча көңүл бурууга арзыйт, анткени алар дифференциацияланышкан.

Мисал катары кош бойлуу аялды өлтүргөндүгү үчүн кун алууда төмөнкүлөр эске алынган:

- кош бойлуулуктун алгачкы убагында 9 төө айып;
- 5 айдан жогору болгон кош бойлуулукка 25 төө;
- төрөөгө аз калган беш айдан өткөн аялды өлтүргөндүгү үчүн 75 жандык талап кылынган.

Мындан тышкары эгер аял боюнан түшүп калуусунда кимдир бирөөнүн күнөөсү бар экендигин далилдесе жоопкерчиликке тартылуу каралган [4, 82-б.].

Кыргыздардын Адат укугу Кыргызстандын 1867-жылы Россия империясынын курамына өз ыктыяры менен кириши менен Жети Суу жана Сырдарыя областтарын башкаруу жөнүндө убактылуу жобо кабыл алынып, адат укугу бир канча тутумдашкан форманы кабыл ала баштаган.

Токмокто 1893-жылы бийлердин чукул сөздинде кабыл алынган Ереже аялдардын укуктарын коргоого алган ченемдерди өзүнө камтыган жана V бөлүмдө – жесирлер жөнүндө ченемдер каралган [5, 74-б.].

Белгилүү ата мекендик окумуштуу С.К. Кожоналиевдин ою боюнча «Октябрь революциясына чейин Кыргызстанда аял эркекке таандык болуп, ээсинин буюму катары таанылган. Аны сатууга, сатып алууга, алмашууга мүмкүн болгон» [6, 48-б.].

Жогорудагы талдоо көрсөткөндөй адат укугундагы аялдардын укуктары бир канча мүнөздүү белгилерге ээ, атап айтканда:

- кыргыздардын адат укугу боюнча аялдардын укуктары басмырлоо абалында болуп аял «товар», же «буюм» катары таанылган;

- алардын укуктары патриархалдык-феодалдык төбөлдөрдөн өзгөчө көз карандылыкта болгон;

- адат укугу өзүнүн жөнөкөйлүүлүгүнө карабастан кош бойлуу аялдардын укуктарын коргоодо бир канча теңдештирилген абалда жандашкан;

- кылмыштан жапа чеккен эркекке караганда, аялдын жоопкерчилиги бир канча өзгөчөлүккө ээ болгон;

- аялдар жазаны аткаруунун обьектиси катары да болуп келишкен.

Аялдардын укуктарынын калыптануу эволюциясы төмөнкү мүнөздүү белгилерге ээ:

1. Аялдардын укук жана эркиндиктери адам укуктары жана эркиндиктеринин ажырагыс тутумдук бөлүгү;

2. Алгач аялдардын укук жана эркиндиктери жалпы адам укуктарын жана эркиндиктеринин формасында бериле баштаган;

3. Аялдардын укук жана эркиндиктеринин калыптанышына тарыхый процесстер олуттуу таасир берген;

4. Кыргыздардын адат укугунда аялдардын укук эркиндиктери патриархалдык көз карашта каралса, дагы канча бири дифференциацияланган абалда экендиги аныкталды.

Адабияттар:

1. Декларация о государственном суверенитете Республики Кыргызстан от 15 декабря 1990 года. №273-ХП Б.: Издательство «Академия», 2010.
2. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. [Текст] - М., 1979. - С. 57.
3. Турсунбаева Ч.М. Жусупов Б.А. Положение женщин в обычном праве кыргызов. Вопросы современной юриспруденции. Материалы международной научной конференции. - Новосибирск, №8-9(59). - С. 75-80.
4. ЦГИАЛ СССР. ф.1396.оп.1.д.400. - С. 82.
5. Временное положение об управлении Семиреченской и Сырдарьинской областей. - СПб., 1867. - С. 74.
6. Кожоналиев С.К. Суд и обычное право киргизов до Октябрьской революции. - Ф., 1963. - С.48.

Рецензент: к.ю.н, доцент Татенова М.Б.